

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен “доктор”
в професионално направление 3.1 “Социология, антропология и науки за
културата” (докторска програма „Културология” – Културно наследство и местна
идентичност”)

Тема: Травма и празник. Сакрализация и трансформация на възпоменателното
честване

Автор: Илияна Николаева Хубенова

Научен ръководител: доц. д-р Георги Вълчев

Предложеният за защита дисертационен труд включва увод, 5 глави, разделени на подглави и параграфи, обобщение и заключение, библиография и 5 приложения. (преимуществено снимки, в рамките на изложението). Общият обем на основния текст (в това число библиографията) възлиза на 151 страници, а приложенията наброяват 34 страници, които включват списък с изследвани обекти, списък с важните дати в културния календар на всеки терен, копия от медийни публикации, фотографски материали от теренни наблюдения и 3 кратки интервюта. Библиографията се състои от общо 116 заглавия на български език и английски език. Авторефератът представя коректно и изчерпателно структурата и съдържанието на дисертационния труд. Приложените три публикации по темата свидетелстват за последовател научен интерес и постъпателно усилие за маркиране и прецизиране на изследователското поле. Както рефератът, така и публикациите съответстват на образователните и научни критерии за степен “Доктор”.

В настоящия контекст на шумно публично говорене за „родолюбие“, „непреходни национални интереси“ и „почит към предците“ от страна на откровено заявяващи своята антилиберална идеология, политически кръгове и партии като „Възраждане“, на все по-разширяващ се културен пазар на патриотични артикули и преживявания и на безразборна употреба на етнонимични клишета и образи в различни медии и социални мрежи, дисертацията на Илияна Хубенова постига по един убедителен и в същото време непредубеден начин, дълбоко разбиране за конструирането на

локални/регионални/национални идентичности през съотнасяне към водещи исторически наративи и културно-исторически наследства и най-вече чрез участие във възпоменателни чествания и ритуали. В нейната работа отсъства каквато и да било патетика и сензационност или назидателност и поучителност по отношение на анализиранияте емоционални употреби на миналото с техните политически и медийни рамкирания. Още в увода Хубенова определя сакрализирането и романтизирането на участниците в еманципационни движения като характерно, както за България, така и за Източна Европа. То води до изграждане и развиване на наративни и визуални режими на смелостта, готовността за саможертва, всеотдайната любов към отечеството и т.н.

Въобщо, в рамките на целия изследователски процес – от теренните наблюдения до писмените изводи и заключения, Хубенова успява да удържи един силен антропологичен фокус, заемайки и разгръщайки перспективата на самите участници, а ако трябва да бъдем съвсем точни – на най-въвлечените и активни от тях. Това е перспективата на т. нар. обикновен човек, който независимо, че е таргетиран политически и не рядко е изкушен да изпадне в патриотични екзалтации, все пак следва свой собствен маршрут в историческото минало и „обитава“ и „принадлежи“ по специфичен начин на определени места на памет като Батак, Перушица, Карлово и Скравена. Макар и Хубенова неколкократно да подчертава, че една от задачите на дисертацията е да проследи изграждането на колективна/национална/идентичност през разказването за и възпоменаването на героите/героичните събития на Априлското въстание и действително в рамките на изложението внимателно да откроява трансформации и функционалности, които стабилизират общностните връзки и идентификации, тя не напуска символното и езиково пространство на своите респонденти. Същото се отнася и към търсенето на отговор на централния изследователски въпрос за превръщането на едно травматично и сакрално събитие в празник с елементи на забавление и развлечение. Неслучайно цяла подглава посветена на „публиките“ или на различните групови/колективни идентичности и роли, в които се „вживяват“ различните участници в честванията. Дори по отношение на задаването на концептуалния апарат и методологическите предпоставки, Хубенова отстоява една изключително скромна, „заземена“ и лишена от всякаква научна маниерност, позиция, която

придава особена реалистичност и убедителност на постигнатите резултати. Така тя избира като водещ метод директното наблюдение, за да открие „важността на всеки елемент (разб. от честванията) за обществото и организаторите“, дава си ясна сметка за възможността при структурирани интервюта респондентите да „се дистанцират“ и „да отговорят недостоверно“ и умело напасва информацията, събрана от институционални архиви с такава предавана „от уста на уста“. И не на последно място за изясняването на ключовите понятия – *възпоменателно честване, траур, травматичен, сакрален, празник, идентичности, национален/нация, национална идентичност, колективна памет*, Хубенова разчита както на утвърдени автори в интердисциплинарното поле на изследвания на паметта, културното наследство и културните идентичности като Морис Халбакс, Мирча Елияде, Пиер Нора, Райнхарт Козелек, Ян Асман, Франсоа Артог и др., така и на изданието от 2018 г. на „Български тълковен речник“ на Любомир Андрейчин (и колектив). Подобен оригинална, но относително рискована (методологическа стъпка) подкрепя действително директно заявеното в увода намерение да се декодират „смислите, които влага обикновеният човек“, но и да се опишат „създадени рамки и значенията, утвърдени в науките за културата и изобщо хуманитарните науки“.

Същият този крайно чувствителен към рефлексивността „отдолу“ vs. научната рефлексия подход, заложен в увода и първа глава, диктува и останалите решения по отношение на структурата и съдържателните акценти на дисертацията. Така във втора глава, която е посветена на историческата рамка на възпоменателните чествания, канонични и популярни прочити на класически автори и произведения като „Епопея на Забравените“ на Иван Вазов и „Записки по българските въстания“ на Захари Стоянов, пределно добре познати разкази и отзиви на съвременници за Априлското въстание, намират коректно представяне и анализ с критическа референция към не по-малко класически историографски трудове като този на Димитър Страшимиров или Иван Хаджийски и с обстоен коментар на съвременни дебати и изследвания. Това позволява на Хубенова да проследи сплитането на факти и митове, на травматични и идеологически съдържания във честванията като част от „големия разказ за борбата за свобода“.

Вече в трета глава изследователският поглед се обръща изцяло към историите на самите чествания и въпросното сплитане получава внимателни генеалогични и

хронологични срезове. Тук Хубенова демонстрира отлични умения за работа и с „малки“, локални и регионални наративи, стъпвайки върху различни краеведски трудове, биографии, архивни документи, медийни и научни публикации. Тя не просто проследява честванията в различни моменти и епохи (след Освобождението, след 1944, след 1989 г.), а отграничава важни макро и микро исторически контексти и динамики на културните репертоари по оста местна – национална гордост, местно травматично събитие – национален култ към героите на Априлското въстание, религиозен – секуларен характер на празничността. В този си очевиден стремеж да мине отвъд фактологичната реалност и да постигне дълбочина в анализа на развитието на възпоменателните практики в Батак, Перушица, Карлово и Скравена, тя малко неочаквано се връща към изясняването на водещата за дисертацията терминология и към проблема за съвместимостта на общностните модели на спомняне на извънреден, травматичен опит и научните спецификации. Тук тя въвежда допълнителни, но ключови за по-нататъшното изложение понятия като „историческа травма“, постпамет и география на ужаса. Известно недоумение буди и включването в главата на предизвикали ожесточен дебат историографски версии и интерпретации на паметта/паметовите следи за въстанието, и по специално скандалът около случая Батак. Макар и това включване да изглежда до голяма степен проблематично от гледна точка на структурирането на текста, самото представяне на медийната и политическа кампания срещу проекта на Мартина Балева и Улф Брунбауер през 2007 г., мобилизирала моралните усилия по защита на националната чест и на известни български историци, както и проследяването на съпротивите и инициативите около канонизирането на баташките мъченици през 2011 г. може да се определи като един от приносните моменти на дисертацията. Освен че така се навлиза в кухнята на „политическия ветрилоквизъм“, по този начин се открояват спецификите на опасния терен на злоупотребите с историческото знание. Оттук се прокарват и концептуални връзки към една от главните изследователски тези за честванията „като сакрални дати от събитийния календар, чрез които общността (местна или национална) се поставя в световната рамка като нация със славно минало, позиционирайки се в света“ (стр.85).

Четвърта глава се явява ключова за изследването, доколкото се фокусира изцяло върху организирането и протичането на възпоменателните чествания в настоящето,

представяйки и обобщавайки резултатите от теренната работа. Прекрасно впечатление прави авторефлексивността на Хубенова в процеса на събиране на интервюта и артикулиране на личните наблюдения. Така тя например съумява да извлече допълнителен смисъл от ситуацията с COVID-19 и се поставя въпросът за работата на колективната памет и празничност в условията на пандемия. Конкретният анализ на (реализирането на) на сценариите и символните репертоари на честванията също разкрива едно рядко срещано усилие и умение да се мине отвъд натрупването на емпирични данни и очевидни изводи. Тя дори успява да идентифицира различни форми на честванията съобразно конфигурирането на религиозни и секуларни елементи и разнообразието на съдържанията на културната програма под обединяващата тема за героичната смърт на националните герои. Например, ако в Батак е налице ясно разделение на религиозната и светската част и програмата е доста богата откъм празнични събития, които мобилизират повечето жители, то в Карлово център на всичко е отслужването на панахида в храма „Св. Николай“ и събирането на елита на града.

Със същата прецизност и аналитичност Хубенова „обхожда“ публиките или по-точно неангажираните с организацията на честванията, участници, които принадлежат към различни „социални, класови, религиозни и териториални категории“. От тях най-цветно и ярко са описани рокерите, чиято субкултурна идентичност в българския вариант предполага демонстрирането на патриотична преданост и почит към славното родно минало. В същото време силното емоционално инвестиране на местните хора в честванията дава основания да се потвърди водещата хипотеза за превръщането на траурното отбелязване на годишнините от смъртта на участниците в Априлското въстание в социален в най-дълбокия смисъл на думата, празник, сравним по думите на Хубенова с посрещането на Коледа и Великден.

Последната пета глава освен, че затваря цикълът от контекстуализации на наративните и визуални режими на героичното национално минало и завършва аргументацията на културните и социални стойности на възпоменателните чествания, се домогва до възможно най-плътното описание на символните вселени на изследваните места на памет. Тя свидетелства за сериозния аналитичен потенциал на Хубенова и отличителната за нея способност да запазва критическа, но в същото

време „топла“ дистанция от наблюдаваното в рамките на теренната работа. Отново се разглеждат отделните части – „фрагменти“ на честванията, но акцентът вече не е върху тяхната формално присъствие/наличие и последователност, а върху смисловите хоризонти, в които се полагат и които задават на свой ред. Така по отношение на религиозния ритуал, се откроява събуждането на живите сред мъртвите, по отношение на възстановките – извеждането на преден план на еуфорията на (отвоюването на) свободата или на трагизма на патриотичното самоубийство, осъществяването на връзката между сакралното и профанното при зарята-проверка, (де)политизирането на речите на „почетните гости“ и т.н. В тази глава се потвърждава и в цялостен вид тезата за трансформирането на травмата в празнично веселие с един дълъг екскурс към конкретни, на пръв поглед малки, но съществени промени в организирането и преживяването на честванията. Не на последно място се фиксира постепенното изместване на значенията на националния празник към стабилизиране на фамилните и поколенчески солидарности в селото и града и към осигуряване на специфични форми на забавление на едно консуматорско общество.

Накрая заключението коректно и убедително събира всички направени наблюдения и изводи и задава интригуващи насоки за бъдещи изследвания.

Сумирайки всичко изложено до настоящия момент, дисертацията безусловно притежава всички качества и стойности на представителен научен труд, който повдига изключително актуални за съвременното въпроси и проблематизира конструирането на национални и локални митологии и афективни корпуси на принадлежността към родното/българското. Макар и да отстоява преимуществено историко-антропологична перспектива, тя показва умения за идентифициране на различни интердисциплинарни понятийни корпуси и фактологии в помощ на анализа на данните от теренната работа и открива нови смислови пространства в усвояването и обживяването на културните наследства. Напълно съм съгласна с определянето като принос в автореферата – „изграждането на оригинален концептуален модел за изследване на регионални чествания на национални празници и герои“.

Именно с оглед на бъдещето прилагане и развитие на този модел си позволявам да изкажа няколко препоръки и въпроса. Струва ми се, че аналитичната част на текста

само би спечелила, ако се прокарат повече и по-сериозни генеалогични връзки между религиозните и секуларните символни репертоари на възпоменателните чествания. Религиозните празници и събития винаги са имали своите социални и/или профанни употреби – панаирите и панаирните улици не само инвенция на съвременния консуматор, но са и част от менталните карти на почитта към светците още от ранномодерната епоха, ако не и преди това, пространството на/около църквата в еднаква степен събира местните жители за обмен на социален опит, както и площада, панахидите и в частния им вариант, често завършват с раздаване на храна и оживени разговори и т.н. Не по-малко важно е да се очертае и все по-нарастващата роля на всякакъв тип медии не просто за отразяването на честванията, но и за промените в тяхната концептуализация и организация. В тази връзка ми се иска да попитам докторантката как си представя бъдещото на честванията – очаква ли те да претърпят нови трансформации и в какви посоки или предпоставя едно трайно придържане към съществуващите сценарии

С оглед на всичко казано дотук уверено предлагам на Илияна Хубенова да бъде присъдена образователната и научна степен “Доктор” в професионално направление 3.1 Социология, антропология и науки за културата.

04.08.2022 г

Доц .д-р Галина Гончарова,
СУ „Св. Кл. Охридски“